

PETŐ MÁRIA

A GELLÉRTHEGYI OPPIDUM DÉLI OLDALÁN
VÉGZETT KUTATÁSOK 1993–1997 KÖZÖTT

Amikor 1981-ben több évtizedes szünet után a Budapesti Történeti Múzeum újra indította kutatásait a gellérthegyi kelta oppidum területén, elsődlegesen a település erőrendszerének feltárását tűztük ki feladatunkul. Az ásások eredményeképpen 1981–82-ben sikerült a hegy északi oldalán a sánc vonulatát meghatározni, valamint két periódusú, kőből, földből és fából épített LT D korú erődfal meglétét bizonyítani, melyek egy későbronzkori sáncrea épültek rá.¹ Ezen a területen 1990–1992 között a Centre Archéologique Européen du Mont Beuvray és a Budapesti Történeti Múzeum között létrejött együttműködés keretében francia és svájci kutatók által vezetett munkacsoport feltárta és rekonstruálta a II. kelta kori sánc szerkezetét.² Ez a LT D utolsó szakaszába tartozó ún. Pfostenschlitzmauer típusú erődfal, mely valamelyik dák támadás következtében leégett és fa szerkezete elszenesedett formában megőrződött. A tipikus LT D leletanyag ennél pontosabb kormeghatározást nem tesz lehetővé. A sánccot ezt követően még kétszer megújították. A déli oldal erődfalának kutatását 1983–1987 között végeztük³ azon a helyen, ahol a viszonylag vízszintes terepalakulat a Kelenhegyi úti lakóházak fölött egy hirtelen leszakadó, meredek részübe megy át (1. kép).

Akkor egy helyi sziklából álló, K–Ny-i irányban húzódó falszerű képződményt találtunk, melyhez köves rétegek és két vékonyka faszenes réteg csatlakozott, de a francia kollégák által „szamárhát ív”-nek nevezett formációt, mely a sánccéptmények sajátos jellemzője, nem mutatta. Néhány LT D cserepet és egy korarómai, egygombos, erősprofilú fibulát találtunk⁴ réteg nélkül, újkori tárgyak társaságában. A kutatóárok déli végében egy kb. 50 cm széles agyagfal került elő, melyet akkor természetes képződménynek gondoltunk, ezért különösebb figyelmet nem fordítottunk rá. 1986-ban a „nagy fal” környékén szelvényes feltárást végeztünk, de a „fal” mibenlétére és rendeltetésére ekkor sem kaptunk választ. Ellenben előkerült egy félig megfaragott korarómai formájú sírkő töredéke és egy kis oltárkő pirosra festett alsó része, melyek hulladékként, töltőanyagként kerülhettek ide, amikor a helyi la-

kosok elmondása szerint a II. világháború után kivezélyelték a lakosságot a hegyen keletkezett bombatölcsek eltüntetésére. Mindenesetre ezek a leletek – nyilván a közelben heverték – a terület római kori felfelhasználására utalnak. Miként azt az 1993–94-ben feltárt római kori kőbánya is tanúsítja.⁴

A kőfal értelmezése már az előkerülés pillanatában kételyeket ébresztett bennünk, hogy valójában emberkez műve-e. Ezért tértünk vissza 1993-ban erre a területre, hogy K–Ny-i irányú folytatását megkeressük (2. kép). A Pihenőparknak nevezett részen az 5392/1–2 hrsz-ú telkeken csak „futóárok” módszerekkel dolgozhattunk.

A rézsűtől északi irányban, a „nagy fallal” párhuzamosan húzott kutatóárokban (1995/5. sz.) a humusz réteg alatt apró köves részt találtunk, melyet tovább mélyítettünk a felszín alatt 2,5 m-nél még szürke kelta cserepek és néhány későbronzkori darab is előkerült, de ezek egyaránt lehettek itteni leletek, vagy másodlagosan idekerült darabok is. Kutatóárkunk északi végében egy múlt századi kertészház maradványait találtuk meg, téglák, virágcserepek kerültek elő az árkokból, ami a terület erős újkori bolygatására utalt. Az árok déli végében, a rézsű előterében nagyobb méretű kövek is heverték, de ezek nem estek egybe a „nagy fal” irányával. Mivel ekkor a terület nyugati részén előkerült kőfejtő feltárási munkái folytatása sürgetőbb volt, valamint az omlásveszély miatt az árkot visszatöltöttük, a feltárást a következő két évre halasztottuk. Az 1994–95-ös ásási szezonban több kutatóárokban átvizsgáltuk a rézsű előterét (3. kép 1. munkahely). Ezután vált világossá, hogy a felszín alatt 55 cm mélységben jelentkező szikladarabokból készített kőpakolás előterében K–Ny-i irányú, döngölt agyagfal húzódik, melyet egy sor, élére állított kövezéssel a külső szélén megerősítettek, szinte a szikladarabokhoz rögzítették (4–5. kép). A fal szélessége 58 cm, szélével együtt 80 cm, magassága 60 cm. A mellette D-ről elhelyezett nagyobb kövekből összerakott részből kaposvölgyi típusú érem került elő. Az agyagfal belső felén fehéres színű, hullámvonalas, kőporos tapaszta található, emiatt úgy gondoltuk, hogy egy épület belső, díszített fala lehet. Az agyagfal további szakaszát egy K–Ny irányban húzott kutatóárokban próbáltuk feltárni, amennyire e környéken lévő növényzet ezt lehetővé tette. Így sikerült 10,5 m hosszú szakaszát kiásnunk (6. kép). Átla-

¹ NOVÁKI-PETŐ 1988. 83–99.² BARRAL, Ph. - GUILLAUMET, J. P. - PARATTE, Cl. A. - SZABÓ, M.: Les fouilles sur le rempart de l'oppidum de Budapest Gellérthegy entre 1990 et 1992. Manuscrit 1993.³ NOVÁKI-PETŐ 1988. 94–95.⁴ PETŐ 123–133.

gos szélessége 50 cm volt, de a hullámvonalas dísz már nem jelentkezett. A falat átvágtuk és ekkor a külső szélén egy 30 cm-es beásást találtunk. A gödörből vas *késpenge* (BTM Ltsz.: 95.5.281. H.12 cm, 7. kép) és egy bronz *fibula* (BTM Ltsz.: 95.5.280., H. 5,2 cm, 8.kép) került elő a mai felszíntől számított 130 cm mélységben. A fibula csuklós szerkezetű, a T fibulák típusába tartozik, a korai hagymafejes fibulák előzménye, a III. századra keltezhető darab. Délvidéki, szlavóniai hatást mutat, legközelebbi analógiáit Razdartoból⁵ és Zágráb környékéről⁶ ismerjük, de a gellérthegyi példány ezeknél egyszerűbb, díszítetlen darab. Barkóczi László a hiányos hagymafejes fibulákról írt tanulmányában⁷ szereplő példányokhoz hasonlóan, mintha szándékos rongálás látszódná rajta. Mindenesetre az agyagfal korát terminus ante quem-ként keltezi. A 90-es évek elején végzett kutatásainknál lehetőségünk volt, arra, hogy természettudományokkal foglalkozó kutatók segítségét is igénybe vegyük.⁸ A terület nyugati felében feltárt kőbánya anyag és kőfejtés-technológiai vizsgálatát dr. Horváth Zoltán geológus végezte, aki jelentésében⁹ összefoglalta a területen fellelhető kőzetek meghatározását, miszerint a Gellérthegynek ez a része egykor édesvízi, forrásmészkövel borított terület volt, melyet mára csaknem teljesen elhordtak, maradványai csak mélyebb rétegekben lelhetők fel. Az ún. „nagy fal” ásatási fotóját (9. kép) megtekintette dr. Oravec János geológus professzor, s megállapította, hogy természeti képződmény és a fényképre rárajzolta azokat a törésvonalakat, melyek mentén a mészkő megrepedt, oly módon, hogy ez a falazás képzetét sejtethette. Természetesen ez nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy az oppidum déli sáncvonulata valahol itt húzódnak, a természetes képződményt erődítés céljára is felhasználhatták. Ezen a déli oldalon a történeti korok emlékeit sokkalta több csapás érthette, mint a hegy északi felén, a szőlőművelés, II. világháborús pusztítás, majd az azt követő tereprendezés, melyek következtében a már említett rézsútól eltekintve – mely nem biztos, hogy az eredeti állapotokat mutatja, a lenti lakóházak építéskor is megbolygathatták – semmiféle terepalakulat nem segít az objektumok meghatározásában. Kutatóárkainkban az egykori, régészeti rétegek is anynyira megváltoztak, összekeveredtek, hogy ma már alig értelmezhetőek. Míg az északi oldali sáncok megmaradásukat az ott pusztító erős égésnek köszönhetik, itt délen csak a megszűnés, talán római kori megszűn-

tetés nyomaival találkozhatunk. Ekkor már nem volt szükség a védelmi rendszer fenntartására, a terület valószínűleg más funkciót töltött be. Minthogy a területet fákkal-bokrokkal beültetett Pihenőparkká alakították nagyobb léptékű régészeti feltárást nem végezhetünk, s erre valószínűleg a jövőben sem lesz lehetőség, mivel a Gellérthegyet 1997-ben természetvédelmi területté nyilvánították. Ezért folyamodtunk georadar vizsgálati módszer alkalmazásához, a feladat elvégzésére Pattantyús Á. Miklóst kértük fel. A vizsgálat eredményeként a régészetileg feltárt 10,5 m-es agyagfal folytatódását keleti irányban még 50 m-en érzékelte a műszer. Iránya kissé kifelé, a lejtő széle felé tart. Hasonló méretű, átégett agyagfal 1982-ben az északi oldali sáncátvágásnál is előkerült (10. kép) az I. kelta sánc alján, így lehetséges, hogy a déli oldali is az erődítmény falának magját képezhette, mely a római korban is fennállott. Az erődítmény kutatására már Nagy Lajos is gondolt, azt írta, hogy a Citadellától délre, kb. 140 m távolságra ennek nyomai előkerültek: „Sárral tapasztott, helyi szikladarabokból felépített kerítésnek tűnnek fel, melyek csak előnyös fekvésük folytán válhattak védelmi szempontból hasznossá.”¹⁰ Majd jegyzetben megemlíti: „Ilyeneket lehetett megfigyelni többek közt a Rezeda-utca 14. száma körül is.” Nagy kár, hogy sem itt, sem a Iuppiter Teutanusnak állított oltárkö előkerülési helyén (Rezeda u. 16.) ma már feltárást végezni nem lehet, a terület le van betonozva, alatta a II. világháborúban lerombolt házak maradványai rejtőznek. 1989-ben feltárást végeztünk a Citadellától kb. 140 m-re eső területen,¹¹ a mai Szabó Dezső sétány felett, ahol egy 2 m széles, gyenge minőségű kőfal ugyan előkerült, valóban kerítésfalnak tűnt, az oppidum fala nem lehetett. A georadar vizsgálatok szerint a Pihenőpark területén feltárt agyagfal vonulata keleti irányban kifelé tart, jobban, mint ahogy az az 1988-ban megjelent publikációban elképzeltük,¹² akkor ezzel bekeríthetővé válik a kertészeti Vállalat telephelyén 1941-ben Nagy Tibor által végzett leletmentések helye,¹³ ahol a terep szintén erős lejtést mutat, valamint a Rezeda utca 14. sz. körüli lelőhelyek, ezeket a Pipacs és a Verejték utca közti mély szakadék zárja le, itt a telkek nyugati végében egy mély, rézsű szerű terepalakulat látszik, mely az oppidum keleti irányú zárófalat rejtheti. A nyugati oldalról a Jubileumi Park szélén húzódnak, a Szirtes utcára meredeken leszakadó felszíni formáció rejtheti magában az oppidum falát (11. kép). Igen nagy kár, hogy a park kialakítása idején, 1963–64-ben a régészeti leletekre kevés figyelmet fordítottak, de így pusztult el ugyanitt a gellérthegyi barokk kálvária kápolná-

⁵ BAVDEK 1996. 297-306, 303, Abb.10/2

⁶ MIGOTTI-ŠLAUS-DUKAT-PERINĀ 1998. 44, 128.

⁷ BARKÓCZI 1993. 327-350.

⁸ A kutatásban részt vett dr. Horváth Zoltán geológus és Pattantyús A. Miklós geofizikus, közreműködésüket köszönjük.

⁹ HORVÁTH Zoltán: Geológiai szakvélemény a gellérthegyi eraviszkusz oppidum ásatása során feltárt kőanyagokról. Bp. 1994. Kézirat

¹⁰ NAGY 1943. 239.

¹¹ PETŐ 1993. 36.

¹² NOVÁKI-PETŐ 1988. Abb.2.

¹³ NAGY T. 1943. 361-399.

ja is, minden dokumentáció nélkül.¹⁴ A parképítés tervei a Fővárosi Kertészeti Vállalat irattárában megtalálhatók, sajnos a kiinduló állapotokat nem rögzítették, még egy fényképen sem. A déli oldalon végzett kutatásaink során előtérbe került az egykori Iuppiter Teutanus szentélykörzet lokalizálásának kérdése. A Gellérthegy most már jól átkutatott területén csak itt a déli platón kerültek elő római kori leletek: a „nagy fal” környékén egy félbehagyott megmunkálású sírkőtöredék, egy kisméretű, pirosra festett oltárkó profilált lábazati része, egy korarómai egygombos, erősprofilú bronz fibula,¹⁵ az agyagfalból származó III. századi fibula és késpenge, valamint ezek közeléből a jól ismert korarómai sírkövek és Magna Mater kőtáblája, kissé távolabb a Rezeda utcából származó Iuppiter Teutanus oltárkó a III. sz. közepéről. Terepviszonyok alapján is csak ez a hely jöhet számításba egy kultuszhely számára. Természetesen felmerült annak lehetősége is, hogy a szintén alkalmasnak tűnő, ún. szánkópálya területét is átvizsgáljuk, ezért 1985-ben egy 30 m hosszú kutatóárokkal átvágtuk a területet, de néhány, szórványos késő-kelta korú cseréptöredéktől eltekintve semmiféle objektumot nem találtunk, az érintetlen réteget a felszín alatt 1 m-nél már elértük. A terület többszöri, újkori rendezését leszámítva is, úgy tűnik, hogy itt semmiféle település nem volt a régészeti korokban. Az előkerült római kori leletek és elsősorban a Rezeda utcai IOM Teutanus-nak állított oltárkó alapján az eltérő vélemények ellenére¹⁶ továbbra is a Gellérthegyre, közelebbről a Pihenőpark területére lokalizáljuk a római kori szentélykörzetet, melynek későkelta-eraviszkusz

előzményei is lehettek. E feltevés alátámasztására szolgál a római leleteken kívül, hogy ezen a helyen sem La-Téne korú, sem későbbi telepmaradványok nem kerültek elő. A lakónegyed ettől feljebb, a mai Jubileumi Park területén zárult, ahol állítólag későkelta kori és római leletek egyaránt előkerültek. Mivel ezek a darabok elkallódtak és csak leírásból ismeretesek¹⁷ korukat ma már ellenőrizni nem tudjuk. Azonkívül a környékről származó, római kori köemlékek, s ha még ezekhez hozzászámítjuk a bölcskei lelőhelyűeket is, felállításuk egy viszonylag nagy, sík területet igényelt, s erre a Pihenőpark földrajzi adottságai nagyon megfelelőek. Az eraviszkusz-korarómai település nyomai a hegy alsóbb régiójából kerültek elő¹⁸ az erődítmény területén kívül. A hegy déli oldala előtt elnyúló síkságról is számos római leletet ismerünk, köemlékeket a Gellértfürdőből¹⁹ római igaveretet és bronz kancsót a Gellért térről,²⁰ Traianus és Hadrianus érmeit a Kelenhegyi és a Gyopár (ma Minerva) utca sarkáról,²¹ sőt telep és műhelymaradványokat is a hegy körzetéből,²² melyek mind a kelta-eraviszkusz népesség és kultúrája továbbélésének bizonyítékai. Természetesen az ősi kelta kultuszközpont gellérthegyi megléte és római kori továbbélése nem zárja ki annak lehetőségét, hogy IOMT tiszteletére szentélyt emeljenek másutt is, így a III. Szépvölgyi úton, de amíg a Gellérthegyről származó köemlékek és a Bölcskéről előkerült Iuppiter oltárok összehasonlító közettani vizsgálata nem készül el, addig a gellérthegyi kultuszközpont megléte teljes biztonsággal nem mondható ki, bár Iuppiter Teutanus helyi tiszteletét a Rezeda utcából származó oltárkó egymagában is bizonyítja.

¹⁷ Kónig Antal kéziratos terepbejárási naplói 1963. évből. (BTM Adattára 678-78 és 968-79 lsz.)

¹⁸ PÓCZY 1959.

¹⁹ KUZSINSZKY 1937. 63-152, 87-88.

²⁰ RADNÓTI 1950.

²¹ GOHL 1908.

²² PETŐ 1979.

¹⁴ PETŐ MÁRIA: A gellérthegyi kálvária. Bp. 2001. Kézirat

¹⁵ PETŐ 1991. 67-71, 2. kép 5.

¹⁶ PÓCZY 1999.

IRODALOMJEGYZÉK

- BARKÓCZI BARKÓCZI L.: Megjegyzések Valeria 4–6. századi történetéhez. II. Hiányos hagymafejes fibulák és ruhatúk. *BudRég* 30 (1993) p. 327–350.
- BAVDEK 1996 BAVDEK, A.: Fundorte aus spätrepublikanischer und frühromischer Zeit in Razdarto am Fusse des nanos. Die Kelten und die Romanisierung (Internationale Tagung). Ptuj, 1996. 297–306
- GOHL 1908 GOHL Ö.: Éremleletek. *Numizmatikai Közlöny* 7 (1908) p. 121.
- KUZSINSZKY 1937 KUZSINSZKY B.: Az aquincumi múzeum római kőemlékeinek ötödik sorozata. *BudRég* 12 (1937) p. 63–152.
- MIGOTTI-ŠLAUS- DUKAT- PERINIÈ 1998 MIGOTTI, B. – ŠLAUS, M. – DUKAT, Z. – PERINIÈ, Z.: *Accede ad Certissian*. Zagreb, 1998.
- NAGY 1943 NAGY L.: Az eraviszkusz kultúra emlékei Budapest környékén. In: *Budapest története* 1. Bp. 1943.
- NAGY T. 1943 NAGY T.: A Fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet jelentése az 1983–42. évek között végzett kutatásairól. *BudRég* 13 (1943) p. 361–399.
- NOVÁKI-PETŐ 1988 NOVÁKI, Gy. – PETŐ, M.: Neuere Forschungen im spätkeltischen Oppidum auf dem Gellértberg in Budapest. *ActaArchHung* 40 (1988) p. 83–99.
- PETŐ PETŐ M.: A gellérthegyi kőbánya. *BudRég* 32 (1995) p. 123–133.
- PETŐ 1979 PETŐ M.: Neuere topographische und archäologische Angaben zum Leben der Siedlung Gellérthegy-Tabán und Umgebung in der frühen Kaiserzeit. *ActaArchHung* 31 (1979) p. 271–285.
- PETŐ 1991 PETŐ M.: Újabb fémleletek a gellérthegyi késővaskori oppidum területről. *BudRég* 27 (1991) p. 67–71.
- PETŐ 1993 PETŐ M.: Neuere Forschungen im spätkeltischen Oppidum auf dem Gellért-Berg (1985–1991). *ActaArchHung* 45 (1993) p.
- PÓCZY 1959 PÓCZY K.: A Gellérthegy-tabáni eraviszkusz telep topográfiájához. *ArchÉrt* 1 (1959) p. 63–69.
- PÓCZY 1999 PÓCZY K.: Iuppiter Optimus Maximus Teuanus Aquincumban. In: *Pannoniai kutatások. A Soproni Sándor emlékkonferencia előadásai*. Bölcske 1998. okt. 7. Szekszárd, 1999. p. 201–223.
- RADNÓTI 1950 RADNÓTI A.: Római igaveret a Gellérthegyről. *BudRég* 15 (1950) p. 27–41.

THE EXCAVATION OF THE GELLÉRTHEGY OPPIDUM'S SOUTHERN FORTRESS WALL (1993-1997)

The purpose of our current excavation was to interpret the results of the excavation conducted by us between 1983-1987 on Gellértheigy's southern plateau (topographical lot number: 5392/1-2). The current excavation centered around the "great wall" uncovered during the 1983-1987 excavation (Fig. 3, worksite 1). Some of our colleagues participating in the excavation came from a background of natural science. With their help, we were able to conclude that the imposing rock wall is a natural formation and not man-made. This, however, does not rule out the possibility that it could have been part of the ancient defensive line. Since the structure and chronology of the fortifications on the hill's northern side were already known, we had material that could be used for comparisons. We realized that the structures on the southern side suffered so much damage - either already in historical times or during the modern age - that no interpretable archeo-

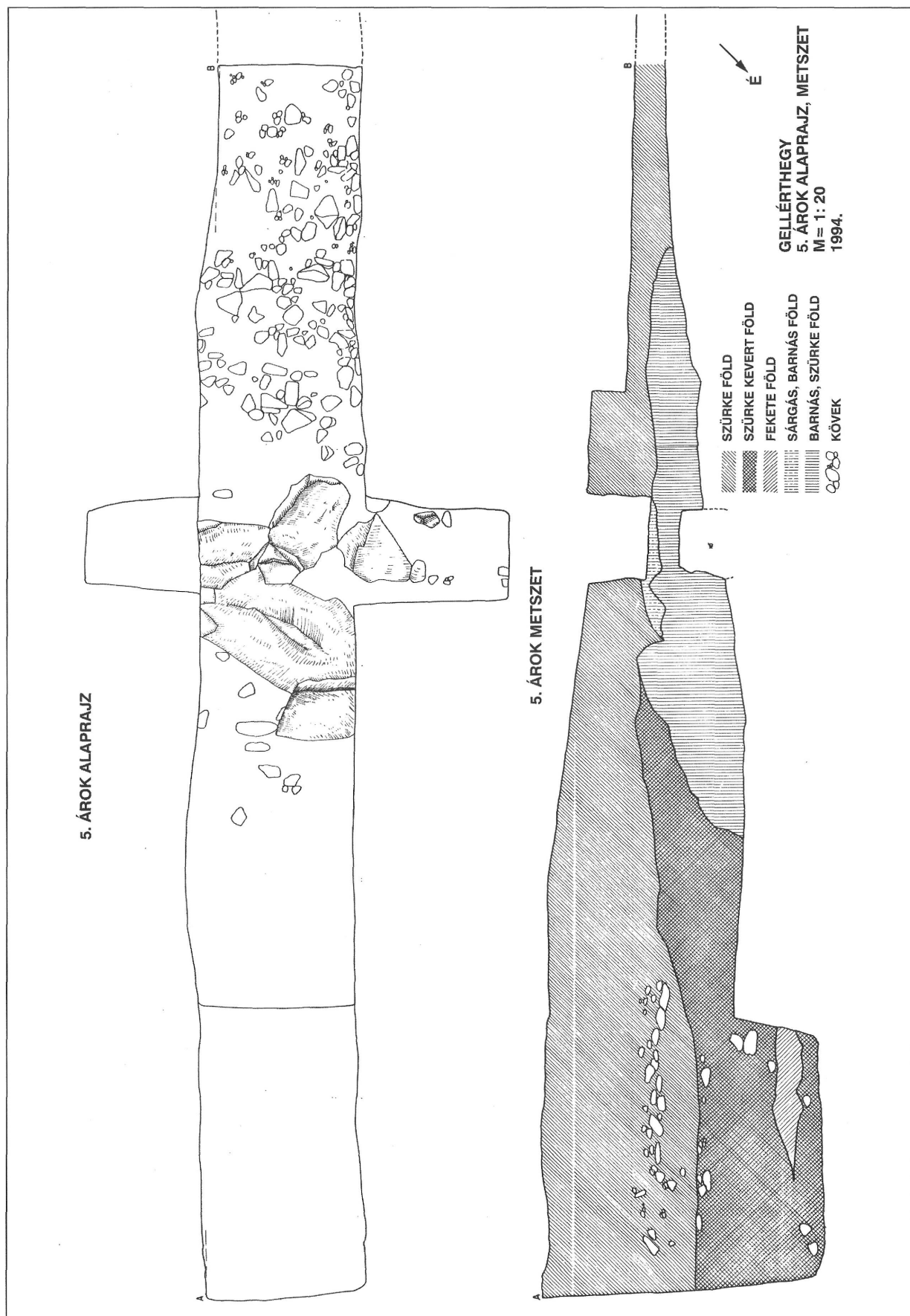
logical layers remained. We found and excavated a 10,5 m long and 50 cm wide cob wall heading west-east along the edge of the escarpment. Using a georadar we were able to follow this structure for another 50 m eastwards. Based on a dug-in fibula find from the 3rd century the cob wall can be dated to an earlier period. No remains indicating a settlement were found in this area of the mountain. Moreover, several Roman finds (early Roman gravestones, early Roman fibula, etc.) are known from the area. At the same time, all the finds from after the Celtic Age were recovered from this side of the mountain. We therefore concluded that the Celtic-Roman cultic center could only have been located here. We expect that the comparative petrographic analysis of the Iuppiter Teutanus recovered from Rezeda street and the altar-stone from Bölske will prove beyond doubt that we came to the the correct conclusion.

1. kép. A gellérthegyi Pihenőpark déli oldala (Fotó: Molnár Ilona)

2. kép. Az 1993–1997 között folytatott kutatások helyszínrajza (Rajz: Vándor Andrásné)

3. kép. A déli platóon végzett, ún. I. munkahely alaprajza (Rajz: Weiraucht Ildikó)

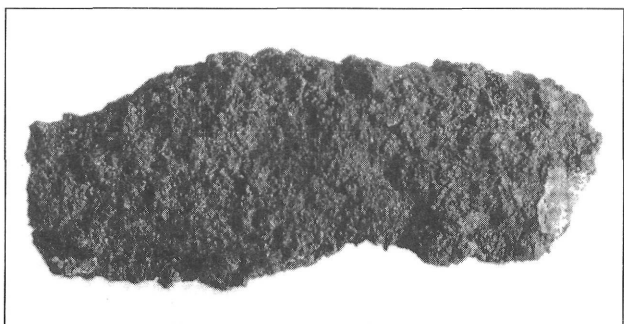
4. kép. Ásatási fotó az agyagfal környékéről (Fotó: Kükedi Tamás)

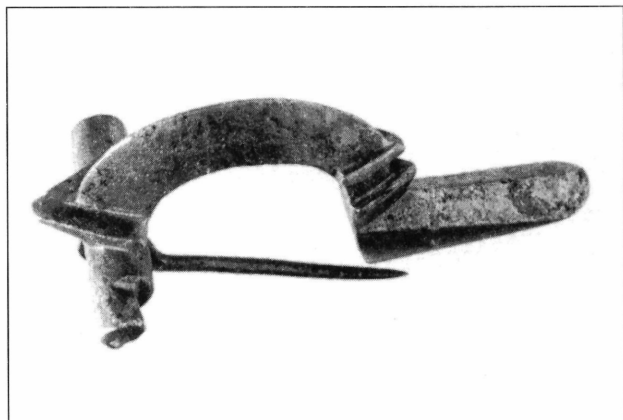
5. kép. Az agyagfal északi oldala (Fotó: Horváth Zoltán)

6. kép. Az agyagfal folytatása keleti irányban (Fotó: Kükedi Tamás)

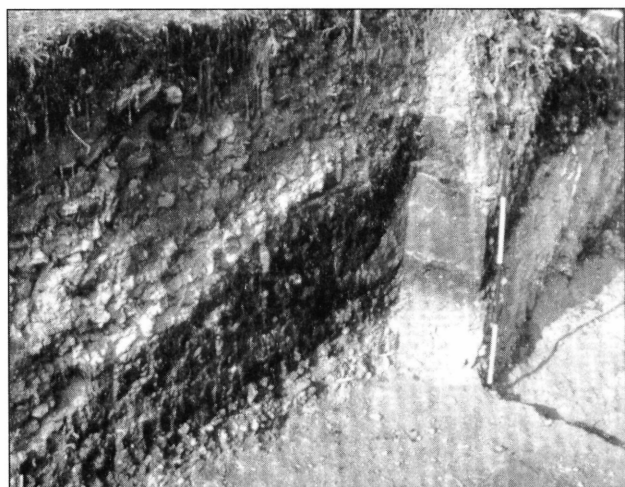
7. kép. Vas kés töredéke az agyagfal szélén lévő beásásból (Fotó: Hegyi Ferenc)

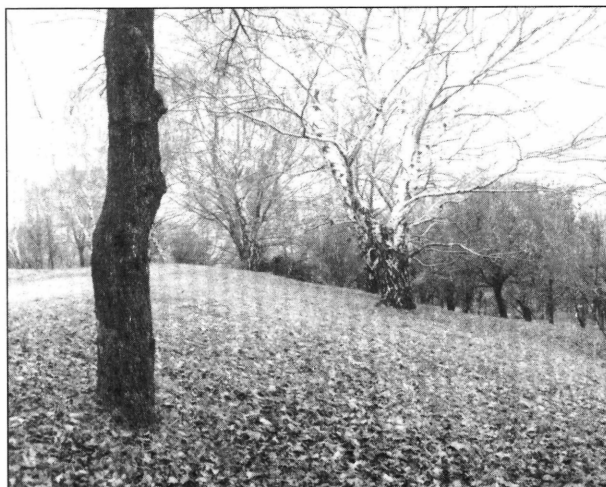
8. kép. Bronz fibula a beásásból (Fotó: Hegyi Ferenc)

9. kép. Az ún. nagy fal ásatási képe a geológiai törésvonalak jelölésével (Fotó: Molnár Ilona)

10. kép. Átégett agyagos rész az 1982-es sáncátvágásból, Gellérthegy É-i oldal (Fotó: Komjáthy Péter)

11. kép. Az oppidum feltételezett, nyugati erődfalának helye (Fotó: Hegyi Ferenc)